

СОЦИОЛОГИЯ

УДК:316:2.

DOI: 10.35254/bhu/2022.59.101

Амбер Садык,

Аташехир илим жана маданиятка
жардам берүү бирикмесиСОЦИОЛОГИЯНЫН АТАСЫ ИБН ХАЛДУНДУН
ДИН СОЦИОЛОГИЯСЫНДАГЫ РОЛУ**Кыскача мазмуну**

Кыргызстанда анча таанылбаган жана жетиштүү изилдене элек Ибн Халдун 14-кылымда Түндүк Африкада жашап, ар кайсы мамлекеттерде кызмат өтөгөн мамлекеттик ишмер. Ибн Халдундун «Мукаддима» эмгеги тарых философиясына маанилүү салым болуу менен бирге, жалпы цивилизациянын социалдык, саясий жана экономикалык бөлүктөрүн изилдөө жагынан да абдан маанилүү. Ибн Халдундун жашоосун эки этапка бөлүп кароого болот. Бул эки фаза бири-биринен так сызыктары менен айырмаланат. 45 жашында Ибн Салама сепилиндеги резиденциясына чейин башкарууга тиешелүү болгон ар кандай мүмкүнчүлүктөрдөн жана саясий баш аламандыктардан канттип пайда көрүүнү билген жана азыркы өзү айткандай, макиавеллисттик маанайда болгон. Өмүрүнүн экинчи бөлүгүндө Ибн Халдун саясий көйгөйлөрдөн алыс, тынч жашоо өткөргөн. Кийинки мезгилде илимге, жашоого, жазуучулукка берилген.

Түйүндүү сөздөр: Ибн Халдун, Мукаддима, социология, дин социологиясы, цивилизация, диний социалдык, Ислам аалымдары, коомдук диний, Таухид, Хижрий.

РОЛЬ ИБН ХАЛДУНА, ОТЦА СОЦИОЛОГИИ, В СОЦИОЛОГИИ РЕЛИГИИ

Аннотация

Ибн Хальдун, малоизвестный в Кыргызстане и недостаточно изученный, является государственным деятелем, жившим в XIV веке в Северной Африке и служившим в различных государствах. В то же время это очень важное имя, которое можно оценить в широком диапазоне, например, как социолога, историка, философа истории, юриста, теолога, мыслителя, социолога, историка культуры, политического теоретика и педагога. Жизнь Ибн Халдуна можно разделить на два этапа. Эти две фазы отличаются друг от друга четкими линиями. В возрасте 45 лет Ибн Салама знал, как извлечь выгоду из различных возможностей и политических потрясений, которые имели отношение к управлению, вплоть до его резиденции в замке Ибн Салама, и был макиавеллистским, как он сейчас говорит. Во второй половине своей жизни Ибн Халдун вел мирную жизнь, свободную от политических проблем. В последующий период он посвятил себя науке, жизни, письму.

..... **Ключевые слова:** Ибн Хальдун, Мукаддима, социология, социология религии, цивилизация, религиозная социальная, исламские ученые, общественная религиозная, Таухид, Хиджры.

THE ROLE OF IBN HALDUN, THE FATHER OF SOCIOLOGY,
IN SOCIOLOGY OF RELIGION**Abstract**

Ibn Khaldun, who is not well known in Kyrgyzstan and has not been adequately researched, is a statesman who lived in North Africa in the 14th century and served in various states. At the same time, he is a very important name that can be evaluated in a wide range such as a sociologist, historian, philosopher of history, jurist, theologian, thinker, social scientist, cultural historian, political theorist, and educator. In addition to being an important contribution to the philosophy of history, Ibn Khaldun's work Mukaddime is also very important in terms of examining the social, political and economic components of civilization as a whole. Ibn Khaldun's life can be divided into two stages. These two phases differ from each other by clear lines. At the age of 45, Ibn Salama knew how to capitalize on the various opportunities and political upheavals that had to do with governance, right up to his residence at Ibn Salama Castle, and was Machiavellian, as he now says. In the second half of his life, Ibn Khaldun led a peaceful life, free from political problems.

Key words: Ibn Khaldun, Muqaddimeh, sociology, sociology of religion, civilization, religious social, islamic scholars, public religious, Tawhid, Hijri

Социология тармагындагы эмгектерге көз чаптырганда, жалпысынан социология илиминин бир бөлүгү катары эсептелген дин социологиясы [1] да илимдин бир тармагы экендиги кабыл алынат. [2]. Дин социологиясы салыштырмалуу жаңы жана жаш тармак, Илимдин өз алдынча, эксперименталдык жана системалуу тармагы катары эски илимдерден жана өзгөчө философиядан бөлүнүп калыптангандыктан, 20-кылымдын башына барууга мүмкүн болбогон тарыхы бар.

Бирок өткөнгө көз чаптырсак, дин социологиясынын тамыры байыркы доордон баштап калыптана баштаганы маалым. Алгачкы белгилүү жазуучулар, ойчулдар, дин социологиясына тиешелүү адамдар долбоор түрүндө болсо да бул тармакта иштеп, өз ой-пикирлерин айтып келишкен. Илимдин бул тармагынын тарыхый келип чыгышы жөнүндөгү изилдөөлөрдү караганыбызда байыркы грек дүйнөсүнүн философторунун эмгектеринде темага байланыштуу маанилүү ойлордун бар экени түшүнүлөт. [3].

Дин социологиясын үч түрдүү сүрөттөөгө болот. Биринчиден, диндин элдин турмушуна тийгизген таасирин түшүнүүгө жардам берүү; экинчиден, диндин адамзат тарыхындагы таасирин жана маанисин талдоо; үчүнчүдөн, диний талааны түзгөн коомдук күчтөрдү жана элементтерди түшүнүү болуп саналат. [4]. Дин социологиясы дин менен социалдык чөйрөгө тиешелүү болгон даражада гана алектенет. Мына ушул байланыштын табияты социологиялык бөлүгүн динге тиешелүү башка дисциплиналардан айырмалап турат. [5].

Дин социологиясын социологиянын башталышынан бөлүп кароого болбойт. Дин социологиясынын көрүнүктүү алгачкы өкүлдөрү да социология илиминин негиздөөчүлөрү болгон: Маркс, Вебер, Дюркгейм. Бул ойчулдардын ар бири 19-кылымдын аягында жана 20-кылымдын башында пайда болгон көйгөйлөрдү жок кылуунун ылайыктуу жолун издешкен. Экономикалык жана социалдык депрессиянын бул абалы идеялардын өзү бөлүгү болгон коомдук түзүлүштөгү тез индустриализациянын кыйраткыч кесепеттеринен алда канча толкундаткан. Аныктамадан тышкары, динди талдоону бул контекстен чыгаруу кыйын, анткени трансформациялоочу деп эсептелген дин коомду бириктирүүчү элемент. Бирок бул тармакта иштеген ар бир инсан маселеге ар кандай көз караш менен баа берди. [6]. Социологиядагы дин проблемалары менен алектенген окумуштуулардын арасында Дуркгейм, Б.Малиновский, А. Рэдклифф, Браун, М.Вебер, Т.Парсонс, Э.Гидденс, Берде, Уоллерс жана башкалар.

Маркс, Вебер жана Дюркгейм таралышы жана маалымдуулугу боюнча дин социологиясын негиздеген алгачкы окумуштуулардын катарына Маркс, Вебер жана Дюркгейм таралышы жана маалымдуулугу боюнча дин социологиясын негиздеген алгачкы окумуштуулардын бири деп эсептелсе да, Ибн Халдун алардан алда канча мурда дин социологиясын жана социологиясын изилдеп, көйгөйлөр менен алектенген окумуштуулардын бири болгон. Ислам дүйнөсүндөгү дин жана коомдун маселелери жана көйгөйлөрдү чечүү үчүн колдонмо социологиялык анализдер биринчи орунда турат. Саясат менен илимдин ортосундагы өмүрү, ар кайсы мамлекеттерде ар кандай милдеттерди аркалоосу, ар кандай коомдук системаларга жана маданияттарга ээ болушу, адам түзүлүшүнө байкоо жүргүзүү, өз байкоолоруна жана та-

жрыйбаларына таянуу менен анын абдан жогорку деңгээлде социологиялык пикирлерин айта алуусуна шарт түздү. өз мезгилине салыштырганда. [7].

Кыргызстанда тилекке каршы дин социологиясы жаатында керектүү деңгээлдеги изилдөөлөр жок. Бирок бул тармакта иштегендер да бар. К. Исасевди, Б. Малтабаровду жана башкаларды бул тармакта эмгектенгендердин катарына кошууга болот. Кыргызстандын айрым окуу жайларында студенттерге, студенттерге жана аспиранттарга дин социологиясы боюнча атайын курстар окутулат.

Макалада ал жөнүндө заманбап социологияда керектүү жана жетиштүү изилдөөлөр жүргүзүлбөгөндүктөн, илимге, жалпы эле дин социологиясына жана социологиясына татыктуу ордун таппаган орто кылымдын атактуу ойчул Ибн Халдундун көз карашы, жана анын дин социологиясын калыптандырууга кошкон салымдары талкууланат. Макаланын биринчи бөлүгүндө Ибн Халдундун өмүр жолу, экинчи бөлүгүндө анын дин социологиясына кошкон салымдары талкууланат.

Кыргызстандагы диндин азыркы абалы, анын дүйнөлүк саясатка жана эл аралык мамилелерге тийгизген таасири, анын ичинде агымдар жана тенденциялар, кыйратуучу көрүнүштөр жана алардын себептери жетиштүү изилденген эмес.

Бул багытта кээ бир макалалар жана брошюралар жарык көргөн, бирок фундаменталдык изилдөөлөр көңүл сырттында калган. Эгерде биздин коомдук илимдердеги бул кемчилик мамлекеттик масштабда чечилбесе, каалаган максат ишке ашпайт. Кыргызстанда мамлекет дин мамилесинен тарта дүйнөдөгү исламдын азыркы абалына, анын ичинде экстремизмдин себептерине чейин көптөгөн темалар боюнча материалдар жетишсиз.

Социологиялык ой-пикирдин тарыхында биринчи жолу өзүнчө диний урмат-сыйга ээ болгон диний маданият жеке ойлордун, пикирлердин, макал-лакаптардын чегинен чыга алган жок. Батыш илимпоздору аркылуу экономика, саясат таануу, социология, укук, философия, медицина сыяктуу заманбап илимдерди үйрөнүп, батыш коомун изилдеп, талдоо үчүн керектүү изилдөөлөрдү жүргүзүп, бул маселеде шашылыш иш-аракет кылабыз.

Демек, эмгектин актуалдуулугу чыгыш ойчулдары, алгачкы социология концепциясынын теоретици Ибн Халдундун көз караштарын азыркы социалдык-экономикалык кризис шартында колдонуу, талкуулоо жана жайылтууга негизделген. Диний ишеним ар дайым адамдын руханий өнүгүүсүн калыптандыруунун маанилүү фактору болуп келген. Адамдын айлана-чөйрөгө, жаратылышка, жаныбарларга жана ааламга болгон сүйүүсү болмоюнча ыйман жана дин болушу мүмкүн эмес. Бардык диндердин негизги темалары адамдар, сүйүү, балдар жана билим болгон. Орто кылымдагы коомдук түзүлүш менен азыркы коомдук түзүлүштүн ортосунда айырмачылыктар бар болгону менен, коомдук мамилелердин маселелери ошол эле бойдон калууда. Ошондуктан Кыргызстандагы ар кандай диний агымдардын жана секталардын тышкы саясаты жалпы социалдык-экономикалык абалга терс таасирин тийгизип, жаштар өзгөчө аялуу болууда. Каттуу тартип жана мамлекеттик деңгээлде илимий анализ болбосо, дүйнөгө коркунуч туудурган терроризм көйгөйү биздин башыбызга келери талашсыз.

.....
Изилдөөнүн негизги предмети; Тарыхый цивилизациянын жана социологиялык концепциялардын биринчи

теоретиги болгон Ибн Халдундун социология илимине карата көз карашын ачып, дин социологиясы теориясынын калыптанышын талдоо.

1. Ибн Халдун менен Ибн Халдундун дин социологиясына кошкон салымы

1.1. Ибн Халдун ким

Адамзаттын тарыхында өзү туулуп-өскөн коомго, кийинчерээк бүткүл адамзатка жол көрсөткөн, белгилүү негиздерге жараша цивилизациянын курулушуна же өнүгүшүнө таасирдүү болгон “гений” инсандар болгон. Генийдин эң айырмаланган өзгөчөлүгү – өткөндү тарыхый-социологиялык көз караштан карап, азыркы учур жана келечек тууралуу ой-пикирлерди айтуу менен трансценденттик абалга жете алат. Бул инсандардын бири, албетте, Ибн Халдун.

Ибн Халдун Хижрий календары боюнча 732-жылы 1 Рамазанда (1332-жылы 27-майда) Тунисте төрөлгөн. Ал Йемендин Хадрамут аймагынан болгондуктан Мухаддиде Хадрами нисбесин колдонгон жана Тунисте төрөлгөндүктөн, Тунис өмүрүнүн көпчүлүк бөлүгүн Түндүк Африкада өткөргөндүктөн маврий нисбелери менен эсте калган.

Ибн Халдун Хижрий календары боюнча 732-жылы 1 Рамазанда (1332-жылы 27-майда) Тунисте төрөлгөн. Ал Йемендин Хадрамут аймагынан болгондуктан Мухаддиде Хадрами нисбесин колдонгон жана Тунисте төрөлгөндүктөн өмүрүнүн көп бөлүгүн Түндүк Африкада өткөргөн Тунис маврий нисбе менен эскерилген.[8].

Эгерде майда-чүйдөсүнө чейин эске албасак, жалпысынан Ибн Халдундун жашоосун эки этапка бөлүп кароого болот. Бул эки фаза бири-биринен так сызыктары менен айырмаланат. 45 жашында Ибн Салама сепилиндеги резиденциясына чейин башкарууга тиешелүү болгон ар кандай мүмкүнчүлүктөрдөн жана саясий баш аламандыктардан кантип пайда көрүүнү билген жана азыркы өзү айткандай, макиавеллисттик маанайда болгон. Өмүрүнүн экинчи бөлүгүндө Ибн Халдун саясий көйгөйлөрдөн алыс, тынч жашоо өткөргөн. Кийинки мезгилде илимге, жашоого, жазуучулукка берилген. [9].

Тунис, Алжир, Марокко, Гранада жана Египет сыяктуу өлкөлөрдө жашаган Ибн Халдун абдан активдүү жашоо өткөргөн. Ал билимин өзү туулуп-өскөн Тунисте бүтүргөн, ошол кездеги Африканын маданият жана илим шаары болгон. Ал Түндүк Африканын ар кайсы аймактарында катчы жана сот болуп иштеген. Бул милдеттерин аткарып жүргөндө бир нече жолу алкып, куттуктап, кээде түрмөлөр менен жолду кесип өткөн. Ал саякат учурунда, ал тургай качканда да байкоолорду жүргүзүп, тажрыйбасын, билимин арттырууга аракет кылган. Гранада султанынын кызматына кирип, Кастилия королу Педрога элчи кылып жиберилет, бир аздан кийин везирлик даражага көтөрүлөт. Акимдин каза болгондугуна байланыштуу ал Тлемсен эмири Абу Харомунун карамагында болгон, андан кийин зынданга түшүп, андан кийин ал жерден качып талаага чегинген жана Бени Селама чебине баш калкалаган. Ал бул борборго жакын үңкүргө кирип, илимий изилдөөлөргө берилип, 1374-1378-жылдары дүйнөгө белгилүү «Мукаддиде» аттуу эмгегин жазган. 1382-жылы Каирге келип, мамлюк акиминин өтүнүчү менен билим берүү менен алектенет. 1384-жылы Малики агымынын башкы казысы болуп дайындалган Ибн Халдун 1387-жылы ажылыгын аткарып, 1406-жылы Каирде каза болгон.[10].

Ибн Халдун – Ислам цивилизациясында өскөн, мындайча айтканда, дүйнөгө бул цивилизациянын белеги болгон интеллектти бийик инсан.

Халдундун эң негизги өзгөчөлүгү – анын коомдордун социалдык түзүлүшүн жана маданий кыймылдын рухун терең түшүнүп, муну бир система ичинде жарыялоосу. Ошондой эле бул бай маданияттын дүйнөгө калтырган эң маанилүү жаркын буюмдарынын бири. Грек философиясына толугу менен карама-каршы келген Курандын руху абдан жаңы, жаркын көз караштары жана баа жеткис китептери аркасында грек идеяларын чечүүчү жеңишке жетишти.[11].

1.2. Ибн Халдундун дин социологиясы боюнча көз карашы

Дин социологиясынын пайда болушу байыркы доорго туура келет. Ар түрдүү исламий илимдер тармагында жазылган эмгектер талданганда, мусулман аалымдарынын бул темадан толук чоочун эмес экендиги түшүнүлөт. Маалым болгондой, 7. Кылымдын башынан бери пайда болуп, «Таухид» ишенимин өз тутумуна негиздеген Ислам дини тездик менен жайылуу процессине кирип, өтө кыска убакыттын ичинде кеңири аймакты каптап, чоң колдоочулар тобун чогулткан. ишенимдин күчтүү нурунун айланасында. Ислам дини менен бирге келген активдүү рух маанилүү түзүлүштөрдү жана өнүгүүлөрдү ачып берген жана бул диндин да ушундай эле мааниде акылга, илимге жана пикирге маани бергени түшүнүлгөн. Ушундайча Ислам дүйнөсүндө түрдүү илимдердин чоң жандуулук жана өсүш көрсөткөнү байкалган. [12].

Бирок, ислам аалымдары диний негиздеги коомдук окуялардын чечилишин системалуу бир дисциплинага негиздебестен, аны илимдин түрдүү тармактарына жайылтууну туура көрүшкөн, бул бир аз убакыттан кийин классикага айланган. Чындыгында, бул акыйдалар жана баалуулуктар исламий ишеним системасынын айланасында бекемделген мусулман жамааттарынын жеке жана коомдук жашоосунда жана жүрүм-турумунда ар кандай стилде жана түстө пайда болууну улантууда. Коомдук-диний окуяларды изилдөө жана аларды Ислам аалымдарынын эмгектери жана алар жараткан илимий чындыктар менен чечүүгө аракет кылуудан өткөн нормалдуу эч нерсе жок. Фараби (890-950) жана Газалинин (1058-1111) ысымдарын айтсак жетиштүү болот. Фараби саясий жана коомдук турмуштун мыйзамына алгачкы пайдубалдарды салып, «ал-Мединету-И-Фазила» жана «эс-Сиясет-ул-Меденийе» аттуу эмгектеринде үрөн сепкен.[13]. Имам Газали болсо түрдүү китептеринде, анын ичинде «Ихья-и Улумуд-Дин» аттуу эмгегинде коомдук маселелер, дин жана коом байланыштары тууралуу маанилүү ойлорду ортого салган. [14].

Ислам аалымдарын жалпысынан социалдык маселелер, социалдык философия жана коомдук адеп-ахлакка байланыштуу маселелер жана ойлор, бүгүнкү дин социологиясынын маселелери жана методдору абдан кызыктырган. Бирок, чындыгында, бардык диний илимдерде имплициттүү болгон дин социологиясынын бар экенин, ал тургай анын түпкү тамырында да өжөрлүк менен ачып берүү зарыл. Негизи, ислам илимдеринин тарыхына көз чаптырсак, мусулман топторунун коомдук турмушунда көрүнгөн түрдүү коомдук жана диний окуялар алардын пайда болушу жана өнүгүшү менен тыгыз байланышта экени байкалган. Бул жагынан алганда ар кандай ислам илимдеринин жана мусулмандардын тарыхынын бел-

гилүү бир мезгилдеринде дуушар болгон диний-социалдык турмуштук көйгөйлөргө кандайдыр бир деңгээлде жооптор берилди, же жок дегенде изденүүлөр, аракеттер жасалды. [15].

Ислам аалымдарынын ичинен Ибн Халдундун деңгээлинде коомдук маселелерде ой жүгүрткөн башка аалым жок деп айтууга болот. Ырас, 14-кылымда жашаган Ибн Халдундун «Унван ал-Ибер» китебиндеги атактуу Мукаддима коомдук хадистерге жана коомго биринчи жолу калыс байкоо жүргүзүү жагынан таң калыштуу. Ага келген Ислам аалымдары адамдын социалдык жагын, коомдогу жашоо образын баса белгилөөгө аракет кылышкан. Бирок алар бул маселелерди диний схоластика үстөмдүк кылган бүтүндөй коомдук түшүнүктүн чегинде чечмелөө аркылуу метафизикалык маселелерге байланыштырышкан, өзгөчө өз доорунун дүйнө таанымынын жана көз карашынын таасири астында. Мындай жоромолдордон өзүн чоң өлчөмдө алыс кармаган жана тажрыйбага көз чаптырган Ибн Халдун ушуну менен Огюст Конттон 5 кылым мурда социологиянын пайдубалын куруп эле тим болбостон, бүгүнкү күндөгү эмпирикалык жана системалуу дин социологиясынын чыныгы пионери катары да чыгууда. [16].

Жаш кезинде марокколук профессорлордон билим алып, ар кандай мамлекеттик кызматтарда иштеген, түрмөдө жашап, Тунисте укмуштуу окуяларга бай өмүр сүргөн. Бирок анын күчтүү интеллекти жана илимге болгон терең кызыгуусу аны байкоо жана тажрыйба жагынан ийкемдүү кылгандыктан, ал элчилик, катчы, профессор жана элчилик кызматында иштеген жылдары, өзгөчө мамлекеттер жана алардын саясаты боюнча көп билимге жана тажрыйбага ээ болгон. кади. Ошентип, анын мындай жогорку деңгээлдеги байкоо жөндөмү жана жашаган жашоосу байкоо жана экспериментти ага негиз кылган. Бул абал Ибн Халдундун аристотелчиликтен күчүн алган диний схоластика жана тирүү кезинде туура түшүнүлбөгөн бир аристотелизм жагынан абдан өнүккөн деңгээлде болгонун апачык көрсөтүүдө. [17]. Ошо сыяктуу эле, Ибн Халдун заманбап илимдин негизин түзгөн тажрыйбаны жана өзгөчө диндин бүгүнкү эксперименталдык социологиясынын методологиясын жетектөөгө милдеттенет.

Ислам дүйнөсүнүн бул кайталангыс генийи, Батышта «араб» же «исламдын Монтескьеси» деген ат менен атактуу жана белгилүү болгон бул улуу аалым көз карашы жагынан төмөндө мезгили болгон. Ушундан улам ал шакирттерин таба албай, бир канча убакытка белгисиз бойдон калган [18]. 18-кылымдан тарта көңүл буруп, 19-кылымдан баштап Европада тааныла баштаган жана өзгөчө анын Мукаддимасы боюнча көрүнүктүү изилдөөлөр жасалган. [19]. Мындан тышкары, анын Мукаддима батыш тилдеринен түрк тилинен тышкары англис жана француз тилдерине которулган. Осмондуктардан Катип Челеби, Найма, Мүнеччимбашы, Пиризада, Хайрулла Эфенди, Абдуллатиф Субхи Паша жана акыры Ахмет Жевдет Паша да таасирдүү болгон. [20]. Макиавелли, А.Конт, Гиббон, Фергюсон, Гердер, Тарде, Брейзиг, Гегель, Ж.Л. Ибн Халдун Руссо, Нитше, Мальтус жана Уильям Джеймс сыяктуу көптөгөн батыш интеллигенттерин, акырында Арнольд Тойнби сыяктуу илимпозду шыктандырган. [21].

Ислам таануу менен алектенгендер көбүнчө Ибн Халдундун көз караштарынан пайдаланышат, бирок өз эмгектеринде же аз байланышта болушат же такыр

байланышпай. [22]. Ибн Халдун нукура социологиянын пионери экени айтылганы менен, биздин өлкөдө жана батышта социологиянын тарыхы боюнча жазылган эмгектерде ага татыктуу көңүл бурулбаганы таң калыштуу. [23].

Кызыгы, «Мукаддима» деп аталган эмгекте Ибн Халдундун диний маселелерге кандай караганы боюнча изилдөөлөр бүгүнкү күндө талап кылынгандай жүргүзүлбөйт. Х.Лауст теолог Ибн Халдундун маанилүүлүгүнө токтолгону менен, ушул кезге чейин бул көз карашта изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес. [24]. Акырында, темабыздын көз карашынан алганда, Ибн Халдунга байланыштуу маанилүү бир маселе боюнча, анын идеяларына «Ислам социологиясы». [25]. деген ат менен жазылган эмгектерде көп орун берилбесе да, иштеген социологдордун бири да Ибн Халдун жөнүндөгү китептеринде да, библиографияларында да динге байланыштуу эч кандай орун бербегени абдан ойлондурарлык. Маркс да, Вебер да, Г.Ле Брас, Дж.Вах жана Г.Менцинг даражасына ээ болгон күчтүү дин социологдорунда да Ибн Халдун жөнүндө эч кандай ишарат болгон эмес. Г.Лабика Ибн Халдундун дин социологиясын эске салганы менен, ал чындыгында дин социологу болбогондуктан, ислам өлкөлөрүндө да, батыш дин социологдору арасында да күтүлгөн кесепеттерди жарата алган эмес. [26]. Бирок, Ибн Халдун 6-7 кылым мурда диндин бүгүнкү эмпирикалык социологиясынын чыныгы пионери, өзүнүн «Мукаддима» аттуу эмгегинде диндин классикалык социологиясынын чыгармасы катары каралышы керек. Ибн Халдундун «Мукаддимасын» терең изилдегенде «долбоор» түрүндө болсо да бүгүнкү диндин эмпирикалык социологиясы багытында жалпы объективдүү жана нукура дин социологиясын көрүүгө болот. [27].

S.S.C.B. Игнатенко Бациева, Бартольд, Кирабаев, Смирнов сыяктуу окумуштуулар Ибн Халдундун идеяларын социология, философия жана тарых жагынан изилдеп, анын коомго жана мамлекетке болгон көз караштары иликтенип, республикаларда тарыхка, салттарга берилгендик күч алууда. Бул контекстте мусулман ойчулдарга болгон кызыгуунун өсүүсү байкалууда. Бул ойчулдардын арасында Ибн Халдун да бар. Кыргызстанда, Казакстанда, Өзбекстанда жана Түркмөнстанда Ибн Халдун боюнча изилдөөлөр саясат таануу эмгектеринде Ибн Халдундун мамлекеттик башкаруу жөнүндөгү идеяларын камтыган энциклопедиялык макалалар жана бөлүмдөр менен чектелди. [28].

Натыйжа жана сунуш.

Натыйжа: Ибн Халдун чыгыш ислам дүйнөсүнүн эң белгилүү жана күчтүү аалымдарынын бири. Адамзаттын тарыхында кандайдыр бир принциптерди карманып, өз чыккан коомго, анан бүтүндөй адамзатка туура жол көрсөтүп, цивилизациянын курулушуна же өнүгүүсүнө салым кошкон “гений” адамдар ар дайым болгон. Генийлердин эң чоң өзгөчөлүгү, балким, өткөндү тарыхый-социологиялык өңүттөн баалап, бүгүнкү жана эртеңки тууралуу ойлорду жаратып, доорлордун чегинен чыга алышында. Ибн-и Халдунда өз доорунда баасын түшүнө албаган генийлердин бири. Чыгыш дүйнөсү да, батыш дүйнөсү да Ибн Халдунду толук түшүнө алган эмес. Бирок акыркы убакта дүйнөнүн ар кайсы аймактарында бул темада изилдөөлөр жана изилдөөлөр уланууда. Ибн-и Халдун тарых, саясат, философия, диний маселелер, социология жана дин социологиясы тармактарында жаза

алган таланттуу инсан. Ибн-халдуну социологиянын ата-сы жана негиздөөчүсү десек жаңылышпайбыз. Анткени ал социология боюнча европалык илимпоздордон бир нече кылым мурун комментарийлерди жазган, эмгектерди жазган инсан. Ибн Халдун дин социологиясында көп аракеттерди жасаган.

Сунуштар:

-Чыгыш дүйнөсүнүн мусулман аалымы Ибн Халдундун дин социологиясы жана социологиясы боюнча көз карашы терең иликтенип, Кыргыз коомуна пайда алып келе турган жактары ачыкка чыгып, пайда көрүлүшү керек. Батыш окумуштууларынын эмгектерине таянбастан, өзүбүздүн маданиятыбыздан чыккан чыгыш окумуштууларынын эмгектерин кеңири колдонуу керек.

-Дин социологиясынын теориясы жана башка парадигмалар кыргыз же мамлекеттик тилде жайылтылсын. Анткени билимдин жоктугунан мамлекеттик тилде илимий деңгээлде иштөө өтө кыйын.

-Ибн Халдунга таандык чыгармалар кыргыз тилине которулуп, китепканаларга, университеттерге, орто мектептерге жана башка керектүү жерлерге коюлуп, элдин, студенттердин билим алуусуна, окуусуна шарт түзүлсүн.

-Кыргызстанда «Социологияга жана социологияга киришүү» деген эмгектерде Ибн Халдундун өмүр жолу, көз карашы тууралуу маалымат берилип, кыргыз коомуна пайда алып келүүгө тийиш.

Адабияттар

1.Sorokin, P., & Toynbee, A. (1964). *Sorokin ve Toynbee, Sosyal Değişme Üzerine Denemeler*. (E. Güçbilmez, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak.

2.Mensching, G. (1951). *Sociologie Religieuse*. Paris: Payot.

3.Karasan, M. (1953). *Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Kurucuları*. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1953, C. II, No:

4.Hamilton, M. (1994). *The Sociology of Religion*. London: (London routledge).

5.McGuire, M. (1987). *Religion*. Belmont: Califa Wadsworth.

6.O'Toole, R. (1984). *Religion*. Toronto: McGraw Hill, Ryerson.

7.Günay, Ü. (1979). *Din Sosyolojisi Ders Notları (Teksir)*. Erzurum: İslami limler Fakültesi.

8.Uludağ, S. (1999, 01 27). *İbn Haldun*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#1> adresinden alındı

9.İbn Haldun. (1988). *Mukaddime (Cilt I)*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

10.Yakıt, İ. (2002). *İbn Haldun'a Göre Devletlerin Ömrü ve Osmanlı İmparatorluğu*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1-15.

11.İkbal, M. (2015). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. (A. Asrar, Çev.) Birleşik Yayıncılık.

12.Günay, Ü. (1986). *İslâm dünyasında bir din sosyolojisi öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (6).

13.Ugan, Z. (1954). *İbn Haldun Mukaddime'sinin Türkçe tercümesine yazdığı Önsöz (Cilt 1)*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

14.Laoust, H. (1965). *Les Schismes Dans L'Islam*. Paris: Payot.

15.Günay, Ü. (1986). *İslâm dünyasında bir din sosyolojisi öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (6).

16.Labica, G. (1968). *Politique et Religion Cbez İbn Khaldoun*. Cezayir: Sned.

17.Fındıkoğlu, Z. (1961). *İçtimaiyat*, (Cilt 2). İstanbul.

18.Fındıkoğlu, Z. (1961). *İçtimaiyat*, (Cilt 2). S 155. İstanbul.

19.Adivar, A. (1979). *islam Aniklopedisi İbn Haldun Maddesi*, (Cilt 6).

20.Meriç, D. (1965). *Cevdet Paşa'nın cemiyet ve devlet görüşü*. İstanbul.

21.Moneil; (1967). *Discours Sur l'Histoire Universelle (al-Muqaddima)'nın Fransızca Tercümesine Önsöz (Cilt 1)*. Beyrut.

22.Labica, G. (1968). *Politique et Religion Cbez İbn Khaldoun*. Cezayir: Sned.

23.Bouthoul, G. (1967). *Histoire de la Soeilogie*. Paris: PUF

24 Laoust, H. (1971). *la Polilique de Ghazall*. Paris: Geuthner.

25.Levy, R. (1933). *An Introduction to the Sociology of Islam*. Londra: William and Norgate Limited.

26. Labica, G. (1968). *Politique et Religion Cbez İbn Khaldoun*. Cezayir: Sned.

27. Günay, Ü. (1986). *İslâm dünyasında bir din sosyolojisi öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (6).

28. Süleymanov, A. (2019). *SSCB ve Sonrası Dönemde Avrasya Bölgesinde İbn Haldun ve Düşünceleri Üzerine Yapılan Çalışmalar*. *Journal of Economy*